

yazılmamıştı. Belâgat türünde bilinen ilk Farsça eser, Muhammed b. Ömer er-Râdüyânî'nin uzun zaman Ferruhî-yi Sîstânî'ye ait gösterilen *Tercümânü'l-belâğa* adlı eseridir. Hicrî V. (XI.) yüzyılın ikinci yarısında yaşayan Muhammed b. Ömer er-Râdüyânî, Ebû Yûsuf ve Ebû'l-Alâ-yi Şûsterî adlı iki kişinin aruzla ilgili Farsça eserleri dışında bu konuda Farsça hiçbir eser yazılmadığını söyler. Râdüyânî *Tercümânü'l-belâğa*'yı yazarken V. (XI.) yüzyıl âlim ve şairlerinden Ebû'l-Hasan Nasr b. Hasan el-Merginânî'nin *Kitâbü'l-Mehâsin fi'n-naẓm ve'n-neşr* adlı eserinin etkisi altında kalmıştır. *Tercümânü'l-belâğa*'dan sonra yazılan ilk eser, Reşidüddin Vatvât'in (ö. 573/1177) *Hadâ'îku's-sihr fi deķâ'îki's-şî'r* (nşr. Abbas İkbâl), Tahran 1342, nâşirin önsözü, s. s-nh; Safâ, *Edebiyyât*, II, 917; IV, 116-122; Rypka, *HIL*, s. 176, 432; A. Schaade, "Belâgat", *IA*, II, 464; a.mlf. — G. E. von Grunbaum, "Balâgha", *EL²* (İng.), I, 981-983; M. Cavid Baysun, "Muammâ", *IA*, VIII, 435-438; J. T. P. de Bruijn, "Balâgat", *ELr*, III, 571-572.

□ TÜRK EDEBİYATI. Güzel yazma yollarının bilinmesi, fikir ve duygunun "yerinde, yeterince ve zamanında" ifade edilmesi tabii bir şekilde her zaman var olagelmıştır. Fakat bunun bir fen veya ilim olarak sistemleştirilmesi eski Yunan'da milâttan önceki asırlarda, Araplar'da ise İslâmiyet'ten önceki devirlerde başlamıştır. Sözlü ve yazılı edebiyatı bugüne intikal eden İslâm öncesi Türk dünyasında bu yönde bir çalışmanın varlığından söz etmek mümkün değildir. Ancak müslüman Türkler İslâm medeniyetinin teşekkülünde oynadıkları rolü Arap dili ve edebiyatı ile belâgatı alanında da gerçekleştirmişlerdir. Nitekim Zemaşşerî, Teftâzânî gibi Arap belâgatı sahasında eser vermiş büyük yazarlar Türk'tür. Müslüman Türkler Arapça'yı bir ilim dili kabul ettiklerinden belâgatı da Arapça olarak yazıya geçirmişlerdir. Bu sebeple Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçukluları devrinde bu konuda Türkçe yazılmış bir kitaptan söz etmek mümkün olmamaktadır.

Belâgatla ilgili bu eserler dışında özellikle XIV ve XV. yüzyıllarda yine belâgatla ilgili muamma sanatına dair birçok eser ve risâlenin yazıldığı görülmektedir. 1. Bedîi-yi Tebrîzî, *el-İhyâ' fi ħal-îl-mu'ammâ*. 2. Şerefeddin Ali Yezdî (ö. 858/1454), *Hûlel-i Muṭarraz der Fenn-i Mu'ammâ ve Luğaz*. 3. Abdurrahman-ı Câmî'nin Bâbü'r adına 856'da (1452) yazdığı *Hilyetü'l-ĥulel*'inin yanı sıra yine bu konuyla ilgili üç *Risâle-i Mu'ammâ*'sı daha vardır. 4. Mîr Hüseyin-i Muammâyî'nin 904'te (1498) yazdığı *Destûr-i Mu'ammâ* (birkaç defa Farsça ve Türkçe olarak neşredilmiştir). 5. Seyyid Şerîf-i Muammâyî'nin 906'da (1500) ka-

leme aldığı *Efkârü's-şerîf*. 6. Seyfî-i Buhârî, *Risâle der Mu'ammâ*.

BİBLİYOGRAFYA :

Râdüyânî, *Tercümânü'l-belâğa* (nşr. Ahmed Ateş), İstanbul 1949, nâşirin önsözü, s. 5-11; Reşidüddin Vatvât, *Hadâ'îku's-sihr fi deķâ'îki's-şî'r* (nşr. Abbas İkbâl), Tahran 1342, nâşirin önsözü, s. s-nh; Safâ, *Edebiyyât*, II, 917; IV, 116-122; Rypka, *HIL*, s. 176, 432; A. Schaade, "Belâgat", *IA*, II, 464; a.mlf. — G. E. von Grunbaum, "Balâgha", *EL²* (İng.), I, 981-983; M. Cavid Baysun, "Muammâ", *IA*, VIII, 435-438; J. T. P. de Bruijn, "Balâgat", *ELr*, III, 571-572.

TAHSİN YAZICI

□ TÜRK EDEBİYATI. Güzel yazma yollarının bilinmesi, fikir ve duygunun "yerinde, yeterince ve zamanında" ifade edilmesi tabii bir şekilde her zaman var olagelmıştır. Fakat bunun bir fen veya ilim olarak sistemleştirilmesi eski Yunan'da milâttan önceki asırlarda, Araplar'da ise İslâmiyet'ten önceki devirlerde başlamıştır. Sözlü ve yazılı edebiyatı bugüne intikal eden İslâm öncesi Türk dünyasında bu yönde bir çalışmanın varlığından söz etmek mümkün değildir. Ancak müslüman Türkler İslâm medeniyetinin teşekkülünde oynadıkları rolü Arap dili ve edebiyatı ile belâgatı alanında da gerçekleştirmişlerdir. Nitekim Zemaşşerî, Teftâzânî gibi Arap belâgatı sahasında eser vermiş büyük yazarlar Türk'tür. Müslüman Türkler Arapça'yı bir ilim dili kabul ettiklerinden belâgatı da Arapça olarak yazıya geçirmişlerdir. Bu sebeple Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçukluları devrinde bu konuda Türkçe yazılmış bir kitaptan söz etmek mümkün olmamaktadır.

Akkoyunlular zamanında yaşayan Şeyh Ahmed el-Bardahî'nin *Kitâbü Câmii en-vâil-e-debîl-Fârisî* adlı kitabının (yazılış tarihi 907/1502) "fi's-Sanâyi'l-e-debiyye mine'l-arûz ve't-tamîye" başlıklı beşinci bölümü bazı edebî sanatlar ile şiir neveleri, edebiyat terimleri, aruz ve muamma hakkında birtakım bilgiler vermektedir. Bugün konusunda Türkçe yazıldığı bilinebilen bu ilk kitap bir sözlük niteliğindedir ve örnekleri Farsça, Arapça ve Türkçe metinlerden derlenmiştir. XVI. yüzyılın ortalarında telif edilen Muslihuddin Mustafa Sürûrî'nin bir mukaddime, üç bölüm, bir hâtmeden meydana gelen *Bahrü'l-maârif*'inde (yazılış tarihi 956/1549) nazım, nesir, kafiye, nazım neveleri, edebî sanatlar vb. edebiyat terimleriyle geniş bir şekilde de teşbih ve benzetme yönü üzerinde durulur, ayrıca şiir sanatının faydaları anlatılır. Ese-

rin ağırlık noktasını teşbih bahsi teşkil eder. Aynı şekilde fakat bütünüyle teşbihi konu alan bir diğer kitap da Muîdî'nin *Miftâhu't-teşbih*'idir. Eser, benzetilen unsurlarla benzetme yönü gibi konuların bilinmesi yazıda güzelliğin aranışı olarak değerlendirildiğinden belâgatın konusu içine girer. Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi'nin *Istîlâhâtü's-şî'riyye*'si ise adından da anlaşılacağı gibi şiirle ilgili bazı terimlerle edebî sanatları ihtiva eder. Bu dört eser daha çok şiir etrafındaki belâgat terimlerini içine almaktadır. Bu çerçeveyi ilk aşan İsmâil Hakkı Ankaravî olmuştur. Ancak ondan daha önce Altıparmak Mehmed Efendi'nin, Hatîb el-Kazvî'nin *Telhîşü'l-Miftâh*'ına yapılmış şerhlerden birinin tercümesi olan eserinin söz konusu edilmesi gerekir. Sa'deddin et-Teftâzânî'ye ait *el-Muṭavvel*'in muhtemelen geliştirilmiş ve genişletilmiş tercümesi olan ve *Tercüme-i Telhîs* ismiyle de anılan bu eser *Kâşifü'l-ulûm ve fâtihu'l-fünûn* adını taşımaktadır. Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki yazmasında (Fâtih, nr. 4534) görüldüğü üzere önce metnin Arapça aslı verilerek ardından aynı kısmın tercümesi yapılmıştır. Bir Mevlevî şeyhi olan Ankaravî *Miftâhu'l-belâğa ve misbâhu'l-fesâha*'sını, yer yer Hatîb el-Kazvî'nin *Telhîşü'l-Miftâh*'ını tercüme ederek ve Hâce Cihan'ın *Menâzır-ı İnşâ'* adlı eserinden faydalanarak hazırlamış ve belâgat öğrenmenin Kur'an-ı Kerim'i, Hz. Peygamber'in sözlerini ve ayrıca Mevlânâ'nın *Meşnevî*'sini anlamaya yardımcı olacağını belirtmiştir. Bu husus belâgata dinî bir anlam vermenin ötesinde müellifin anlayışını da sergiler. Esasen belâgatın sistemleşmesinde Kur'an-ı Kerim'i ve hadisleri anlama ihtiyacının payı büyüktür. Öte yandan bugünkü bilgilerimize göre ilk defa Ankaravî tercüme yoluyla da olsa bu türden bir eserde belâgatı tarif eder. *Miftâhu'l-belâğa ve misbâhu'l-fesâha*'da ayrıca beyân ve bedî de başlığı ve kadrosu ile beraber söz konusu edilmiş, inşâ, hutbe ve mekâtiple ilgili bilgiler verilmiştir. Ayrıca Taşköprizâde Ahmed Efendi de *Mevzûâtü'l-ulûm*'unda bu sayılan eserlerden önce meânî, beyân ve bedî ile ilgili fasıllar açmış bulunuyordu.

Ancak bu tercümelere rağmen Türkler asırlarca belâgat konusundaki kitapları Arapça asıllarından okumuşlardır. Nitekim medreselerde belâgat için ders kitabı olarak Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-ulûm*'u, Hatîb el-Kazvî'nin *Telhîşü'l-Miftâh*'ı, Sa'deddin et-Teftâzânî'nin *el-*

Muṭavvel ve *Muḥtaşarü'l-Muṭavvel*'i ve bunların Molla Fenârî'nin oğlu Hasan Çelebi, Molla Hüsrev vb. kimseler tarafından kaleme alınan şerh ve hâşiyeleri okutulmuştur.

Tanzimat'tan sonra Batılı anlamda yeni mekteplerin açılması ve bunların ders programlarına belâğatın da alınması bu konuda yeni arayışlar doğurmuştur. Artık bu okullardaki öğrenciler belâğatı aslından okuyacak kadar Arapça bilmiyorlardı. Bunun için Türkçe belâğat kitabı telifinde bir artış görülmüştür. Önce Mevlânâ İsmâüddin'in *Mizânü'l-edeb*'i Mehmed Tâhir Selâm tarafından Arapça'dan tercüme edilerek yayımlandı (İstanbul 1257). Sonra Ankaravî'nin adı geçen eseri neşredildi (İstanbul 1284). Bu devrenin ilk telif eseri Mehmed Nüzhet'in *Muğni'l-küttâb*'idir (İstanbul 1286). Dârülmuallimin kitâbet hocası olan Mehmed Nüzhet orada "levâzim-ı tahsiliyyeye, tehzîb-i ahlâk-ı etfâle ve âdâb-ı kalem ve usûl-i inşâ ve kitâbete dair" dikte ettirdiği notlardan *Muğni'l-küttâb*'ı meydana getirmiştir. Daha sonra Selim Sâbit rüşdiyeler için *Mi'yârü'l-keâm*'ı yayımlar (İstanbul 1287). Mısır Hidivi İsmâil Paşa'nın Sultan Abdülaziz devrinde İstanbul'u ziyareti (1872) dolayısıyla taş basması olarak neşredilen *Fenn-i Bedî*'de (İstanbul 1289) Mehmed Mihrî, "fenn-i bedî" ile beraber teşbih ve nazım türlerini de verir. Yazara göre ölümünden sonra adını yaşatmanın yollarından biri güzel konuşma ve güzel yazmadır; bunun için de belâğatın en mühim şubesi olan bedî öğretilmelidir. Ahmed Hamdi, Muhammed b. Kays'ın *Mu'cem*'i ile Behrâm-ı Serahsî'nin *Gâyetü'l-'arûzeyn*'inden faydalanarak hazırladığı *Teshîlül-arûz ve'l-kavâfi ve'l-bedâyi*'inde (İstanbul 1289) önce şiir üzerinde durur, şiirin tarihçesini verir; sonra aruz ve kafiye ayrı ayrı ele alır ve nihayet edebî sanatları sıralar, nazım çeşitlerini ve şiirle ilgili bazı terimleri açıklar.

Buraya kadar zikredilen eserler Arapça belâğat kitaplarını numune olarak alan ve Arapça, Farsça, Türkçe örnekler veren kitaplardır. Esas örnek Arapça eserler ve daha çok *Telhîşü'l-Miftâh*'tır. Halbuki Tanzimat'tan sonra edebiyat anlayışında değişiklikler olmuş, şair ve yazarlar Batı edebiyatına da yönelmişlerdir. Süleyman Paşa *Mebânî'l-inşâ* (I-II, İstanbul 1288-1289) adlı eseriyle sanat alanındaki bu yönelişi nazariyeye de uygular. *Mebânî'l-inşâ* ile dokuz asırlık bir gelenek kınılır ve Arapça, Farsça

belâğat kitaplarının yanında Fransızca "rhétorique" kitabı ve daha sonra diğer kitaplar yazarlara örneklik etmeye başlar. Süleyman Paşa Arapça *Meşelû's-sâ'ir*, *İzâhu'l-me'ânî*, Farsça *Menâzir-ı İnşâ* adlı eserin yanında Fransız müellifi Emile Lefranc'ın *Traité théorique et pratique de littérature* (Paris 1839) adlı kitabından da faydalanır. Terim karşılıkları tam oturmamış da olsa Batı retorikinin birçok konusu Türk edebiyat nazariyesine kazandırılır. *Mebânî'l-inşâ*'da nesir de ağırlık kazanır ve kendisinden önce yazılmış kitaplardan çok ileride Türkçe örneklere yer verilir. Artık bundan sonra bu alanda yayımlanan kitaplar ya eski geleneği devam ettirirler ya da Arapça belâğat kitaplarının yanında Batı retorik kitaplarından da faydalanırlar. Nitekim asırlarca aslından okunan ve okutulan Sa'deddin et-Teftâzânî'nin *el-Muṭavvel*'i Abdünnâfi İffet Efendi tarafından *en-Nef'u'l-muavvel fi Ter-cemeti't-Telhîs ve'l-Mutavvel* adıyla tercüme edilir ve iki cilt halinde yayımlanır (I, Bosna 1289; II, İstanbul 1290). Fakat bu tercüme ifade zaafı ile doludur ve okunması güç bir eserdir.

Ali Cemâleddin'in *Arûz-ı Türkî Sanâ-yi-i Şi'riyye ve İlmi Bedî*' adlı eseri (İstanbul 1290) Ahmed Hamdi'nin adı geçen kitabının tertibinde bir eserdir ve Türkçe örneklerin bolluğu ile dikkati çeker. Artık bundan sonra Arapça ve Farsça örnekler gittikçe azalacaktır. Bizde klasik belâğatın tam kadrosunu yani fesahat, meânî, beyân ve bedî içine alan ilk kitap Ahmed Hamdi'nin *Belâğat-ı Lisân-ı Osmânî*'sidir (İstanbul 1293). Fakat bu eser örnekler bakımından son derece zayıftır. Mihalicî Mustafa Efendi *Zübde-tü'l-beyân*'ında (İstanbul 1297) sadece beyânın kadrosunu ele alır ve yalnız edebî sanatların daha iyi hatırdan kalması için atasözlerini örnek olarak kullanır. Hacı İbrâhim Efendi ise sadece iki cüz neşredebildiği *Hadîkatü'l-beyân*'ında (İstanbul 1298) fesahattan sonra meânînin başta gelen konularını inceler. Ahmed Cevdet Paşa Mekteb-i Hukuk'ta okuttuğu belâğat derslerini *Belâğat-ı Osmâniyye* (İstanbul 1298-1299) adıyla cüz cüz yayımlar. Kitap büyük bir yankı uyandırır, hakkında çeşitli tenkitler yazılır ve bunlara cevaplar verilir (geniş bilgi için bk. BELÂĞAT-ı OSMÂNİYYE). Cevdet Paşa eserinin mukaddimesinde belâğatın adlandırılışı ve kadrosu konusunda Araplar arasındaki tartışmalara temas ederek kendisinin meânî, beyân ve bedî

bir ilim kabul ederek ilm-i belâğat diye adlandırdığını söyler. Belâğat tarihimizde bu kitabın bir önemi de o devirde sekiz defa basılıp belâğat meselelerinin Türk aydını tarafından bir tartışma konusu haline gelmesine yol açmasıdır. Bu tartışmaların önemli bir tarafı ise asırlardır okunan ve takip edilen Arap belâğatı yerine artık Türkçe'ye mahsus bir belâğatın kurulması yoluna girilmesidir. Süleyman Paşa'nın kitabına karşılık Cevdet Paşa eski belâğatı devam ettirir. Halbuki yine aynı okulun belâğat hocası Münif Paşa'nın dersleri çok daha farklıdır. Bütününü Batı retorikini anlatan Münif Paşa'nın *İlm-i Belâğat-La Rhétorique*'i eksiktir ve basılmamıştır.

Arap belâğatı ile Batı retorikinden faydalanarak Tanzimat'tan sonra giderek kendini hissettiren Batılı anlamdaki yeni edebiyatın, yenileşme devri Türk edebiyatının esaslarını tesbit gayesini güden ve belâğat tarihimizde bir dönüm noktası teşkil eden (1882), tesiri Cumhuriyet'e hatta günümüze kadar devam eden *Ta'lim-i Edebiyyât* da (İstanbul 1299) Mekteb-i Mülkiyye'de okutulan ders notlarından meydana gelmiştir. Recâizâde Mahmud Ekrem, daha önce Süleyman Paşa'nın faydalandığı Emile Lefranc'ın *Traité théorique et pratique de littérature*'ünün *style et composition* cildindeki "Style" bölümünü geniş ölçüde Türk edebiyatında uygular. Yazar kitabının ağırlık noktasını teşkil eden üslûp konusunu bir araştırma zemini olarak Türk edebiyatı nazariyesi literatürüne kazandırmakla kalmaz, klasik bir konu olan fesahat ve edebî sanatların izahlarında bile yenilikler yapar. *Belâğat-ı Osmâniyye*, tariflerinin yetersizliği, örneklerinin anlatılanı vermekten uzak oluşu ve ifade zaafı bakımından tenkit edilmişti. *Ta'lim-i Edebiyyât* üzerinde uzun süre devam eden tenkitlerde ortak ve benzer noktalar bulunmasının yanında hem eser hem de yazarı eski ve yeni edebiyat taraftarları arasında tartışılmış, böylelikle *Ta'lim-i Edebiyyât* yeni edebiyatın belâğatını yapan bir kitap olarak değerlendirilmiştir. *Belâğat-ı Osmâniyye* ile başlayan belâğat tartışması *Ta'lim-i Edebiyyât*'la çok daha genişlemiş, derinleşmiş, dolayısıyla belâğat Türk edebiyat hayatının önemli bir konusu oluvermiştir. Bu tartışmaların bir uzantısı olarak da sayılmış olan *Şerh-i Belâğat* ise (İstanbul 1301) Mekteb-i Hukuk'ta Cevdet Paşa'nın yerine o dersi ve paşanın eserini okutan Hacı İb-

râhim Efendi'nin notlarıdır ve eksiktir. Aslında bu devirde yazılmış belâğatla ilgili eserlerin çoğu ders kitabı olmaları yanında tamamlanamamışlardır. *Ta'lim-i Edebiyyât*'ın bile birinci kısmı çıkmış olup ikinci kısmı basılmamıştır. Aynı şekilde sadece birinci kısımda kalan ve *Ta'lim-i Edebiyyât*'ın en yakın takipçisi durumundaki *Tedrisât-ı Edebiyye* de (İstanbul 1302) Mekteb-i Hukuk'un ders kitabıdır. Bunda da üslûp bahsine ağırlık verilmiş ve yazarı Abdurrahman Fehmi, daha önce adı geçen Lefranc'ın eserinin yanında yine Fransız müellifi olan Pellissier'in *Principes de Rhétorique Française*'inden de faydalanmıştır. Bu iki kitap bu konuda II. Meşrutîyet'e kadar yazılmış eserler üzerinde etkili olmuştur. Bu devrede Menemenlizâde Mehmed Tâhir'in *Osmanlı Edebiyatı* (İstanbul 1310), Mehmed Celâl'in *Osmanlı Edebiyatı Numûneleri* (İstanbul 1312) Recâizâde'yi devam ettirirler. Ayrıca Menemenlizâde'nin Mekteb-i Mülkiyye'den hocası Recâizâde'yi aşan tarafları da bulunmaktadır.

Öte yandan Abdurrahman Süreyyâ *Mizânü'l-belâga* (İstanbul 1303) ile *Sefîne-i Belâgat*'ında (İstanbul 1305), Diyarbekirli Said Paşa *Mizânü'l-edeb*'inde (İstanbul 1305) eski belâğatı aynen devam ettirirler. Eski belâğatın bir savunucusu olan ve *Ta'lim-i Edebiyyât*'a şiddetle karşı çıkan Hacı İbrâhim Efendi, Recâizâde'nin yerine hoca olduğu Mekteb-i Mülkiyye'de okuttuğu dersleri *Edebiyyât-ı Osmâniyye* (İstanbul 1305) adı altında ve beş cüz olarak yayımlar. Bu eksik kalmış kitap, yazarın düşüncesinde geleneğin nasıl kırıldığının çarpıcı bir örneğidir. O da artık bu eseriyle belâğata geleneğe göre değil devrine uygun olarak yaklaşmaktadır. Yine bu dönemin mahsulü olan Ali Nazîf'in *Zînetü'l-ke-lâm*'ı (İstanbul 1306), Muallim Nâci'nin *İstîlâhât-ı Edebiyye'si* (İstanbul 1307), birtakım edebiyat kavramlarını belirli bir esasa bağlı kalmaksızın açıklayan birer kitaptır ve ikincisi gerek eserin kuvvetli yapısı gerekse yazarı dolayısıyla günümüze kadar aranan ve faydalanan bir eser olmuştur. Ali Nazîfâ'nın *Muhtıra-i Belâgat*'ı (İstanbul 1308), Rusçuklu M. Hayri'nin *Belâgat*'ı (İstanbul 1308), İbnü'l-Kâmil Mehmed Abdurrahman'ın *Ter-tîb-i Cedîd Belâgat-ı Osmâniyye'si* (İstanbul 1309), İbradali Mehmed Şükrü'nün *İlm-i Belâgat*'ı (İstanbul 1318) anılması gerekli diğer eserlerdir. Mehmed Rifat'ın *Mecâmiu'l-edeb*'i ise (İstanbul

1308) bu alanda daha önce yazılmış eserlerin en hacimli ve âdetâ bütün "ulûm-ı edebiyeye"yi kuşatmaya çalışan fesahat, meânî, beyân ve bed'în müstakil kitaplarda ayrı ayrı ele alındığı bir telifdir. Bu son kitapların kısmî de olsa yeni anlayışa açık bulunduklarını da belirtmek gerekir. İsmâil Hakkî'nin *Esrâr-ı Belâgat*'ı (İstanbul 1318) bu devrin son terkip arayışını yansıtan en önemli eserdir. Süleyman Paşa'dan ve özellikle Recâizâde'den sonra görülen ikilik, yani eski belâğatla Batı retoriğini birleştirecek yeni teşekkül eden edebiyatın belâğatının yapılmak istenmesi gibi anlayışlar belâğatta yeni arayışlar doğurdu. Bir kısım yazarlar eskiyi aynen devam ettirirken bir kısmı da eski ile yeni terkip etmek yolunu tuttu; bazılarında ise bu iş terkip ten çok alıntı mahiyetinde kaldı. İsmâil Hakkî tamamlanamayan bu eserinde gerçekten eski ile yeni, eskinin asıl kaynaklarına giderek birleştirmek ve birleşen noktalarını ortaya koymak ister. Bu terkip denemesinin son temsilcisinden hemen sonra M. İzzet *Def'u'l-mesâlib fi-âdâbi's-şâir ve'l-kâtib* (İstanbul 1325) adlı eseriyle eski belâğatın son örneğini vermiştir. Bu bakımdan bu devirdeki eski ile yenin aynı zamanda Doğu ile Batı'nın diğer alanlarda görülen ikiliği, terkip arayışları, bütünüyle yeni, bütünüyle eskinin hücre hücre yaşaması belâğat alanında da kendini gösterir. Ayrıca Türk edebiyatı tarihinin bütünü içinde belâğatın en fazla önemi bu dönemde (1870-1907) kazandığını söylemek de yanlış olmaz.

Süleyman Fehmi *Edebiyat* (İstanbul 1325) adlı kitabıyla Recâizâde'nin getirdiği yenilikleri daha da ileri götürür ve bu alanda yeni bir devrin başlangıcı olur. Artık belâğat güzel yazmak, fikir ve duyguları yerinde, yeterince ve zamanında ifade etmek, edebî sanatları kullanmak için birtakım kaideler koyan bir ilim olmanın ötesinde bir anlam kazanır. Sanat, güzel sanatların bir şubesi olarak edebiyat, sanatın gayesi, sanatta ve edebiyatta ahlâk gibi konularla sanatın ve edebiyatın psikolojisi ve felsefesi yapılmaya çalışılır; bu çerçevede Recâizâde ile gelen his, fikir ve hayal görüşü asıl yerini bulur. Yazı yazma bir sanat olarak mütalaa edilir, üslûp ve üslûbun özellikleri üzerinde durulur; vahdet, icat, tertip gibi kompozisyon meseleleri ele alınır. Aslında bunlar Arap belâğatı ile Batı retoriğinde de bulunan konulardır, fakat Süleyman Fehmi ve sonrakiler bun-

ları Batı'daki gelişmelere paralel olarak felsefî ve psikolojik bir şekilde incelemiş, kaidecilikten uzaklaştırmaya çalışmıştır. Eski belâğata en uygun olan ve aslında değişmesi pek mümkün olmayan edebî sanatlarda bile bu yeni anlayış kendini hissettirir. Mekteb-i İdâdî'de Süleyman Fehmi'nin *Edebiyat*'ını okutan Mithat Cemal orada eksik gördüğü bazı konuları *Edebiyat Dersleri* (İstanbul 1326) adıyla yayımlar. Reşid *Nazariyyât-ı Edebiyye*'sinde (I-II, İstanbul 1328) eski belâğattan gelen kavramları devrine göre yeni açıklamalara kavuşturur. Şehabeddin Süleyman *San'at-ı Tahrîr ve Edebiyyât* (İstanbul 1329) ile eski belâğattan tamamen ayrılır ve artık yeni anlamları içinde de olsa eski kavramlar görülmez. Sanat, şahsiyet, muhit, mektepler, tarih, ırk gibi sanat eserini çevreleyen hususların felsefî ve psikolojik izahları yapılır. Muhyiddin'in *Yeni Edebiyat*'ı (İstanbul 1330) ile Köprülüzâde Mehmed Fuad ve Şehabeddin Süleyman'ın beraber hazırladıkları iki ciltlik *Ma'lûmât-ı Edebiyye* ise (İstanbul 1330) bu anlayışın gelişerek ve zenginleşerek devamıdır. Artık yazarlar bütünüyle Batı'ya yönelmişlerdir. Bu kitapların kaynakları arasında Taine'in *Philosophie de l'art*'ı, Veron'un *Esthétique* ve Lanson'un *Conseils sur l'art d'écrire*'i gibi Batılı yazarlar ile eserlerini saymak bu konuda bir fikir verir. Bunların içinde Recâizâde ve devrinin örnek aldığı Emile Lefranc ve Pellissier artık yoktur. Öte yandan bu devredekiler eserler de yine ders kitaplarıdır ve yer yer vezin, kafiye ve nazım şekilleri gibi konular yanında bilhassa edebiyat tarihine de yer verirler. Bu arada bazı kitaplarda halk şiirinin nazım şekilleri de görülmeye başlanır. Yine bu dönemde Tâhîrülmevlevî'nin vezin, kafiye ve nazım şekillerine hasredilmiş eseri *Tedrisât-ı Edebiyyeden Nazım ve Eşkâl-i Nazım*'ı da (İstanbul 1329) anılmaya değer bir kitaptır.

Buraya kadar söz konusu edilen eserlerin hemen tamamına yakını Tanzimat'tan sonra açılan rüşdiye, idâdî gibi okullarda okutulan ders kitaplarıdır. Dârülfünun Edebiyat Fakültesi'nde yıllarca hocalık yapan Ali Ekrem'in buradaki çeşitli sınıflarda okuttuğu ders notları taş basması halinde çoğaltılmıştır. Bunlar *Lisân-ı Edebiyyât* (İstanbul 1330), *Dârülfünun'da Edebiyat Dersleri* (1330-1331 öğretim yılı), *Nazariyyât-ı Edebiyye Dersleri* (1331-1332 öğretim yılı), *Nazariyyât-ı Edebiyye Dersleri Nesir Kıs-*

mi (1332-1333 öğretim yılı), *Nazariyyât-ı Edebiyye Dersleri Mesâlik-i Edebiyye* (1333-1334 öğretim yılı) adlarını taşır. Nazım, nesir, hece vezni, aruz vezni, edebî eser tenkidi, nazım şekilleri, nesir dilindeki gelişmeler, edebî ekoller gibi konuları ihtiva eden bu eserlerin matbaa harfleriyle baskıları yapılmamış ve dolayısıyla yaygınlaşmamıştır. Ferit Kam'ın aynı fakülte'deki ders notları olan *Âsâr-ı Edebiyye Tedkîkâtı Dersleri* de (1331-1332 öğretim yılı) daha çok eski şiirin incelenmesi ve tahlilinde kendine mahsus birtakım ölçüler geliştirmiş ve sahasında önemli bir boşluğu doldurmuş olmakla beraber taş basması halinde kalmıştır. Mehmed Âkif'in Dârülfünun'da verdiği derslerin notları olan *Kavâid-i Edebiyye*'si de (1329) bu devreye aittir.

Cumhuriyet'e geçiş döneminde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında Süleyman Şevket'in liseler için yazılmış dört ciltlik ve antolojik niteliği ağır basan *Güzel Yazılar*'ı (1336-1339) yanında Ali Canip'in *Edebiyat*'ını (İstanbul 1926), *Epopée ve Edebî Nevîlerle Mesleklerle Dâir Mâ-lumât*'ını (İstanbul 1927) ve Çankırılı Ahmet Talat'ın *Halk Şiirlerinin Şekil ve Nevî* (İstanbul 1928) adlı kitapları da ayrıca kaydedilmelidir. Bu son devreye eski belâğatın hemen son bir denemesi mahiyetinde olan Said Nursi'nin *Muhâkemât*'ını da (1327) eklemek gerekir. Araplar'ın Aristoteles'in *Retorika*'sını orta zamanda *el-Hitâbe* adı altında tercüme ettikleri bilinmektedir. Mithat Cemal'in *Hitâbet Dersleri* de (İstanbul 1330) bu devredeki eserler arasında konusunda zikre değer bir kitaptır.

Cumhuriyet devrinde liselerdeki edebiyat öğretimi giderek mahiyet değiştirmiş ve artık eski yolda eser yazılmaz olmuştur. Hatta edebî bilgilere ve belâgata ilgi gittikçe azalmıştır. Bununla beraber sayıları az da olsa eski metinleri anlamak için çeşitli kitaplar yazılmıştır. Bunların önemli birkaç tanesinden söz etmek yerinde olacaktır. Tâhirülmevlevî'nin *Edebiyat Lügatı* (İstanbul 1936), bizde alfabetik olarak tertip edilmiş ilk edebiyat terimleri sözlüğüdür. Eski ve yeni belâğatın pek çok konusu burada klasik tasnif yerine alfabetik sırada söz konusu edilir. İsmail Habip Sevük'ün *Edebiyat Bilgileri* (İstanbul 1942) ile Nihad Sâmî Banarlı'nın *Edebî Bilgileri* de (İstanbul 1942) de özellikle kaydedilmelidir. Kaya Bilgegil'in *Edebiyat Bilgi ve Teorileri I: Belâğat* (Ankara 1980) adlı eseri ise Cumhuriyet devrinde eski be-

lâğatın yeni harflerle Türk okuyucusuna kazandırılması yolunda bir çalışma olup bütün eski belâğat kitaplarındaki bilgileri tekrarlar. Cem Dilçin'in *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi* de (Ankara 1983) şiirle ilgili bilgileri, vezin, kafiye, nazım şekillerini ve edebî sanatları ihtiva eder.

BİBLİYOGRAFYA :

Belâğat sahasında Türk-Osmanlı eserleri madde içinde kronolojik olarak verilmiş ve bunlardan en önemileri bazı özellikleri sebebiyle aşağıda tekrar gösterilmiştir. Konu ile ilgili diğer eserlere de ayrıca işaret edilmiştir: Taşköprizâde, *Mezûâtü'l-ulûm*, s. 228-248; Muslihuddin Mustafa Sürûrî, *Bahrü'l-Maârif*, İÜ Ktp., TY, nr. 1857, vr. 106; Em. Lefranc, *Traité théorique et pratique de littérature, style et composition*, Paris 1839, s. 1-22; Rusçuklu M. Hayri, *Belâğat*, İzmir 1308; Mehmed Rifat, *Mecâmî'u'l-edeb I: Usûl-i Fesâhât*, İstanbul 1308; Mehmed Abdurrahman, *Belâğat-ı Osmâniyye* (tertib-i cedîd), İstanbul 1309; İbradî Mehmed Şükrü, *İlm-i Belâğat*, İstanbul 1318; Tâhirülmevlevî, *Tedrisât-ı Edebiyyeden Nazım ve Eşkâl-i Nazım*, Kısım-ı evvel, İstanbul 1329; Kısım-ı sâni, İstanbul 1329; Münif Paşa, *İlm-i Belâğat - La Rhétorique*, İstanbul Belediye Ktp., Muallim Cevdet Kitapları, nr. K. 219, 64 yaprak; Ali Ekrem [Bolayır], *Nazariyyât-ı Edebiyye Dersleri*, 1331-1332 Sene-i Tedrîsiyyesinde Dârülfünun'da Takrîr Olunan Derslerden Müteşekkildir [İstanbul], 496 s.; a.mlf., *Nazariyyât-ı Edebiyye Dersleri Nesir Kısım*, 1332-1333 Sene-i Tedrîsiyyesinde Takrîr Olunan Derslerden Müteşekkildir, 421 s. [İstanbul]; a.mlf., *Nazariyyât-ı Edebiyye Dersleri Mesâlik-i Edebiyye*, 1333-1334 Sene-i Tedrîsiyyesinde Dârülfünun'da Takrîr Olunan Derslerden Müteşekkildir, 208 s. [İstanbul]; Ferid Kam, *Âsâr-ı Edebiyye Tedkîkâtı Dersleri*, 1331-1332 Sene-i Tedrîsiyyesinde Dârülfünun'da Takrîr Olunan Derslerden Müteşekkildir, 226 s. [İstanbul]; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 21; Kemal Eraslan, "Eski Bir Belâğat Kitabı", *Birinci Millî Türkoloji Kongresi (İstanbul 6-9 Şubat 1978)*, İstanbul 1980, s. 3; Kâzım Yetiş, *Ta'lim-i Edebiyyat'ın Rhétorique ve Edebiyat Nazariyyâtı Sahasında Getirdiği Yenilikler* (doktora tezi, 1981), Türkiye Enstitüsü, Tez, nr. 2259, I-II, XIII + 893 s.; a.mlf., "Edebiyat Nazariyesi Sahasında Batı'ya Açılan İlk Kitap: Mebâni'l-İnşa", *Mehmet Kaplan'a Armağan*, İstanbul 1984, s. 306-316; a.mlf., "Tanzimat Sonrasında Kullanılan Bazı Yeni Edebî İstilahlar", *TDA*, sy. 52 (1988), s. 197-202; a.mlf., "Tanzimat Sonrası Belâğat ve Rhétorique Kitaplarımızı Fransız Rhétorique Kitaplarının Tesirleri", a.e., sy. 56 (1988), s. 93-99; a.mlf., "Yenileşme Devri Türk Edebiyatında Millî Rhétorique Meselesi", *TDAY Belleten* 1985, s. 199-210; C. Ferrard, "The Development of an Ottoman Rhetoric up to 1882 Part I. The *Medrese Tradition*", *Osm.Ar.*, III (1982), s. 165-188; a.mlf., "Part II, Contributions from Outside the Medrese", a.e., IV (1984), s. 19-34; Harun Tolasa, "18. yy'da Yazılmış Bir Divan Edebiyatı Terimleri Sözlüğü - Müstakimzâde'nin İstilahâtü's-ş-şi'riyye'si", *TDED*, XXIV-XXV (1986), s. 363-379; İsmail E. Erünsal, "Mu'idi'nin Miftâhu't-Teşbih'i", *Osm.Ar.*, VII-VIII (1988), s. 215-272.

BELÂĞAT-ı OSMÂNİYYE

(بلاغت عثمانية)

Ahmed Cevdet Paşa'nın

(ö. 1895)

Osmanlı Türkçesi'nin

belâğat kurallarına dair eseri.

Ahmed Cevdet Paşa, Fuad Paşa ile beraber hazırladıkları *Kavâid-i Osmâniyye*'nin (İstanbul 1281) sonunda "fenn-i belâğat"a dair bir kitap yazacağını haber verirse de uzun zaman buna fırsat bulamaz. Daha sonra Maarif nâzırı iken okulların ders programlarını tesbit için kurduğu komisyonda okutulacak ders kitaplarından bir kısmının ve bu arada Osmanlı Türkçesi'ne dair bir belâğat kitabının yazılması işi ona havale edilince, 1881 yılında Mekteb-i Hukuk'un birinci sınıfında okuttuğu ders notlarını bu isim altında cüz cüz bastırarak bu görevi yerine getirir (İstanbul 1298). Klasik mânada bir belâğat kitabı olan *Belâğat-ı Osmâniyye* dîbâce, mukaddime ve lâhika başlıklarını taşıyan giriş kısmından sonra üç ana bölüm ve bir hâtimeden meydana gelmektedir.

Cevdet Paşa eserinin dîbâcesinde sarf ve nahiv kaideleri bakımından Arapça, Farsça ve Türkçe'nin genel bir değerlendirilmesini yapar ve böyle bir kitabı niçin yazdığını açıklar. Ona göre sadece doğru yazmak kâfi değildir; aynı zamanda fasih ve belîğ bir şekilde yazabilmek gerekmektedir. Bunu sağlayabilecek olan ise belâğattır. Daha sonra edebî ilimlerden bahseden müellif belâğat, meânî, beyân ve bedî' kelimeleri üzerinde durur. Bu kavramların adlandırılmasında Arap âlimleri arasındaki ihtilâflara da işaret eden Cevdet Paşa meânî, beyân ve bedî'i belâğat adı altında toplamayı tercih ettiğini belirtir. Mukaddimede fesahat ve belâğat terimleri üzerinde durur. Klasik mânadaki fesahatın konularını devrinin Türkçe anlayışı çerçevesinde açıklayarak "elfâz-ı rakîka", "kelâm-ı metîn", "kelâm-ı latîf" gibi konunun oldukça önemli diğer bazı terimleri üzerinde durmayı da ihmal etmez. Lâhika-da ise "Kelâm" başlığı altında cümle konusu ile ilgili genel bilgiler verilmekte, kazıyyeler tanıtılmakta, buna bağlı olarak bedîhiyat, hadsiyat, mücerrebat, muhayyelât gibi mantık ilmine ait meseleler hakkında kısa açıklamalar yapılarak bunların belâğatla ilgisi gösterilmekte-